

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИОБЩАВАНЕ ЧРЕЗ ДУАЛНО ОБУЧЕНИЕ

Д-р Силвия Тонева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

Резюме. Тази статия прави опит да представи опциите за интеграция на хората със специални образователни потребности в професионалното образование и обучение в България, Германия и Гърция чрез дуалната система. Описват се съществуващи практики, предизвикателства и възможности за включването на хората със специални образователни потребности в дуална форма на обучение за придобиване на професионална квалификация.

Ключови думи: дуално обучение; приобщаване; достъпност

1. Въведение

Образованието играе решаваща роля за овластяването на хората със специални образователни потребности (СОП), като им дава възможност да водят независим живот и да участват пълноценно в обществото. То осигурява личностно развитие, като предоставя възможности за усвояване на необходимите професионални умения, за участие във всички области на живота, като по този начин помага за справяне с проблеми като бедността, безработицата и социалното изключване. Достъпът до образование е от основно значение за преодоляването на тези бариери и позволява на хората с ограничения да използват наличните обществени услуги. За учениците със СОП е от съществено значение да имат равен достъп до образование, включително до използването на технологии, за да се осигури пълноценно участие в социалния и професионалния живот. Особено важни днес са предизвикателствата, свързани с приобщаващата функция на образованието и равния достъп до придобиване на квалификация, когато политиките обръщат сериозно внимание на равенството в обществата. Създаването на предпоставки за организиране на практическата форма на обучение на лица от уязвими групи е неизследвана досега територия в разглежданите държави.

Дуалното обучение се е доказало в най-развитите икономики на Европа като ефективен инструмент за осигуряване на квалифицирани специалисти, които от обучителната институция директно започват работа и допринасят за

растежа на икономиката. В дуалната система обучението по теория на професията се извършва в образователна институция (професионална гимназия, център на професионално обучение), а практическата част – на реално работно място в компания с подкрепата на обучен наставник⁴. Преходът към заетост е важна задача на дуалния модел на обучение, ето защо той може да се използва за интеграция на хората с увреждания.

Материалът насочва вниманието към критичните фактори, които оформят приобщаващия потенциал на образователните системи в България, Гърция и Германия, подчертавайки ролята на дуалната форма за усвояване на професионална квалификация. Неравенствата в образованието водят директно до социална, гражданска и икономическа поляризация в общества и отговорните за политиките институции следва да предлагат решения за справяне с тези проблеми. Анализирани са предизвикателствата и възможностите за професионална интеграция на хората със СОП.

Целта е да се предостави преглед на съществуващите условия и да се набележат начини как системата на професионалното обучение може да бъде по-приобщаваща именно чрез дуалната форма. Анализът предлага конкретни препоръки и най-добри практики за устойчиво насърчаване на интеграцията на хората със СОП на пазара на труда след включване в дуалната система.

Определянето на ефективни стратегии за достъпност в рамките на системите за професионално образование и обучение (ПОО) е от решаващо значение за подобряване интеграцията на хората със СОП, за осигуряване на необходимите приспособления в подкрепа на ученето, за предлагане на адаптирани услуги и за създаване на приобщаваща среда за всички обучаеми лица (Vladimirov, 2011).

Сравнителният преглед е разработен, като са анализирани различни източници чрез метода *desk research* и са разгледани стъпките, предприети в трите страни за укрепване на включването в образование и стратегиите за обучение, базирано на реално работно място.

Използвани са данни от международни и национални разпоредби, политически документи и примери за добри практики. Целта на статията е да се фокусира вниманието на заинтересованите страни към потенциала на дуалното обучение да изиграе ключова приобщаваща роля в трите европейски държави.

2. Възможности и ограничения чрез дуалната система в България, Гърция и Германия да се осигури квалификация за лица със специални образователни потребности

2.1. България

Пазарът на труда в страната изпитва сериозни затруднения при осигуряването на необходимата работна сила с подходяща квалификация. Големият набор от държавни мерки дава незадоволителни резултати, а демографска-

та картина става все по-сложна поради ниската раждаемост и застаряващото население. В края на 2022 г. на 65 и повече навършени години са 1 515 383, или 23,5% от населението на страната⁵. Спрямо 2021 г. делът на населението в тази възрастова група се увеличава с 0,1 процентни пункта. Населението в трудоспособна възраст към 31.12.2022 г. е 3 775 хил. души, или 58.5% от населението на страната. След пандемията от COVID-19 Министерството на труда и социалната политика въведе редица нови инициативи, свързани с насърчаване на гъвкавата заетост, ученето през целия живот и валидирането на умения, придобити чрез неформално учене. Агенцията по заетостта увеличи броя и вида на предлаганите услуги за безработни лица, включително лица от уязвими групи.

През 2024 г. е утвърден Списък на професиите и специалностите от Списъка на професиите за професионално образование и обучение, по които обучението за придобиване на професионална квалификация може да се провежда изцяло в дистанционна форма. Той включва 13 професии. Законът за професионалното образование и обучение¹ предлага голямо разнообразие от форми на обучение: дневна, вечерна, задочна, самостоятелна, индивидуална, дистанционна и обучение чрез работа (дуална система на обучение). Практическото обучение в дуална форма се доказва като най-ефективния модел за придобиване на квалификация и през последните 10 години в страната бяха положени сериозни институционални усилия за по-широкото му въвеждане.

През 2010 г. Европейската комисия приема Стратегията на ЕС за хората с увреждания до 2020 г., която призовава хората с увреждания да се възползват напълно от обучението с цел участие в обществото и европейската икономика. В България чл. 5 от Закона за хората с увреждания² урежда правото на достъп до професионално образование и обучение на хора с различни увреждания.

Агенцията за хората с увреждания изгражда и поддържа информационна система, съдържаща данни за здравословно състояние, квалификация, образователно ниво, лични възможности за социално включване, професионална реализация, социално-икономическо положение, демографски и други данни.

Един от основните принципи за осигуряване на качеството на професионалното обучение в България е прозрачност и достъпност (Nikov, 1996). По данни от годишните доклади за самооценка на качеството на лицензираните доставчици на ПОО осигуряването на достъпна архитектурна среда е най-сериозното ограничение за включването на лица от уязвими групи в курсовете за придобиване на професионална квалификация. От общо над 850 лицензирани центрове за професионално обучение едва 21 предлагат дуална форма.

Основните проблеми в страната, свързани с приобщаването чрез практическо обучение, могат да бъдат обобщени, както следва:

- ниско заплащане и недостатъчен брой квалифицирани кадри обучени за работа с лица от уязвими групи;

- слабо насърчаване на възможностите за професионална квалификация сред лица от уязвими групи;
- различни дефицити в националните политики за образование и заетост;
- недостъпна архитектурна среда в организации, които провеждат обучение в теоретичната и практическата част;
- повишаване на ресурсния капацитет, включително на работещите в сферата на дуалното обучение.

Въпреки че държавните институции разполагат с представителна и достоверна информация от различни регистри, липсва яснота за структурата на лицата по вид увреждане, възраст, регионално разпределение, образователно-квалификационно ниво, трудов стаж.

Провеждането на държавната политика за интеграция на хората със СОП е насочено не толкова към нуждите и социалното включване, колкото към координиране на взаимоотношенията между институциите, които имат различни функции. Именно образованието и квалификацията са сред водещите фактори, които разкриват по-големи възможности за реализация на хората със СОП на пазара на труда, поради което изследването на актуалните нужди в тази сфера е от изключителна важност. Необходими са комбинирани социални и образователни услуги, разработване на специализирани квалификационни програми, информиране на работодателите за програмите за заетост и усъвършенстване на самите мерки за заетост. Дуалната форма на обучение, правилно подготвена и реализирана, може да бъде добро решение на редица социално-икономически проблеми, пред които са изправени лицата от различни уязвими групи.

2.2. Гърция

Системата на професионалното образование за хора с увреждания в Гърция среща сериозни трудности, някои от които са: липсата на хармонизация с пазара на труда, липсата на професионално ориентиране и професионално консултиране за лицата и техните семейства, ограниченият образователен опит и профилът на самите обучаеми (ниски очаквания, ниско самочувствие, значителна степен на зависимост от социалната среда), институционални бариери. Освен това тези недостатъци са свързани до голяма степен с високия процент на хора със СОП, отпаднали от системата за ПОО.

Подобряването на уменията и пригодността за заетост на учениците с увреждания не може да бъде постигнато единствено чрез интегрирани учебни пътеки. Тази целева група има постоянно ниски нива на участие в програми за квалификация.

Нужни са целенасочени политики и практики, за да се гарантира ефективно включване. Решаването на този въпрос остава приоритет в съответствие с Европейската стратегия за правата на хората с увреждания. С приближаването на 2030 г. тези предизвикателства подчертават необходи-

мостта от по-целенасочена и приобщаваща рамка за осъществяване на ПОО в страната.

Специалностите в националната квалификационна система в Гърция са разпределени в следните области на образование: 1) Информационни и комуникационни технологии; 2) Селско стопанство; 3) Бизнес администрация; 4) Науки за земята; 5) Строителство и архитектура; 6) Образование; 7) Изкуства; 8) Минни и производствени технологии; 9) Хуманитарни науки; 10) Сигурност и отбрана; 11) Услуги в областта на здравеопазването; 12) Социални услуги; 13) Транспортни услуги и 14) Инженерни услуги. Обучението на работното място е важна част от програмите за професионално образование и обучение в страната. Повечето от тези програми се предлагат от училищата, като делът на практическото обучение варира в зависимост от нивото на квалификация. Съществуващата правна рамка за дуалната система в Гърция е добре дефинирана и е обновена със Закон 4763/2020 за професионалното образование и обучение, с който се въвеждат мерки за подобряване на сътрудничеството между училищата и бизнеса, като се засилва връзката между образованието и пазара на труда¹¹.

За допускане до дуално обучение на лица със СОП в Гърция се изискват следните предварителни условия⁹.

– Функционалност – лицето с увреждане трябва да притежава съответната функционалност, включително физическа, психическа, интелектуална и сензитивна, която да му позволява пълноценно участие както в теоретичното, така и в практическото обучение по професията.

– Възможности – заобикалящата среда не трябва да пречи на лицето със СОП да реализира своята функционалност чрез съответните дейности.

Един от ключовите принципи за осигуряване на качеството на професионалното обучение в Гърция е „Прозрачност, достъпност и социален диалог“. Осигуряването на достъпна архитектурна среда е значително предизвикателство за включването на лица от уязвими групи в курсове за ПОО. Проблемите с достъпността, особено свързани с физическата инфраструктура, са идентифицирани като бариера за учениците със СОП. Това се подчертава в редица национални доклади, насочени към подобряване на приобщаването в образователната система¹³.

Като положително развитие може да се отбележи, че последните стратегически планове подчертават необходимостта от подобряване на достъпността и включването на хората със СОП в ПОО в Гърция. Съгласно Националния стратегически план за професионално образование, обучение, учене през целия живот и младежта (2022 – 2024 г.), подобряването на достъпността и социалното включване е приоритет за модернизацията на ПОО в Гърция. Документът признава значението на предоставянето на равни възможности за уязвимите групи, включително хората с увреждания, и необходимостта от непрекъснати подобрения в тази област.

В контекста на съвременния подход, основан на правата, е важно да се подчертае възможността за равнопоставено интегриране на хората с увреждания в общообразователната система, в интегрирано ПОО, включително чрез дуална форма на обучение. Интегрирането на измерението на уврежданията – особено чрез осигуряване на необходимите промени в програмите за професионално обучение, може да създаде условия за ефективна интеграция.

За да се подобри приобщаващият потенциал на ПОО, трябва да се обърне внимание на бариери като недостъпна инфраструктура, недостатъчно специализирано обучение за преподаватели и липса на персонализирани програми за хора със СОП.

Освен това ограниченото насърчаване на възможностите за професионална квалификация, съчетано с предразсъдъците в обществото по отношение на хората с увреждания, допринасят за ниските нива на участие в програмите за практика и стаж. В допълнение, съществува належаща необходимост от по-добро събиране на данни, за да се разбере в пълнота обхватът на предизвикателствата на включването и да се предложат по-целенасочени интервенции.

Основните препоръки за подобряване на достъпа до ПОО за хора със СОП в Гърция включват разработването на персонализирани програми, които отговарят на техните специфични нужди, като се гарантира, че както теоретичното, така и практическото обучение са адекватно адаптирани. Засилването на сътрудничеството между образователните институции и работодателите също е от решаващо значение, като следва да се насърчават възможностите за чиракуване и се увеличава делът на назначаване на работа на завършилите ПОО лица с увреждания. Поощряването на работодателите да наемат хора с увреждания чрез предлагане на финансова и правна подкрепа, може да направи работните места по-приобщаващи. Необходими са законодателни реформи, за да се гарантира, че програмите за практическо обучение осигуряват добър достъп и подкрепят по-плавните преходи от образование към заетост.

За да се изгради една наистина приобщаваща система за професионално образование, трябва да се търси решение на посочените предизвикателства. Ниските заплати на педагозите, особено на работещите с уязвими групи, възпрепятстват наемането и задържането на квалифицирани специалисти. Ограниченият обхват на уязвимите групи, често поради социалното изключване или липса на осведоменост за наличните програми, допълнително изостря проблема. Недостъпната учебна среда, както физическа, така и цифрова, възпрепятства участието в дуално обучение.

Съществува също така необходимост от персонализирани услуги за подкрепа, за да се отговори на разнообразните нужди на учениците със СОП. Освен това настоящите политики не успяват да се справят напълно с включването на хората с увреждания, особено в образованието и обучението на възрастни. Преодолявайки тези предизвикателства, Гърция може да създаде

по-приобщаваща система за ПОО, която да гарантира равни възможности за всички лица, да насърчи повишаването на пригодността за заетост на хората с увреждания и да допринесе за цялостната социална и икономическа интеграция на тези групи. Чрез прилагане на целеви политики, предлагане на подходящи възможности за обучение и подобряване на достъпа до практика на реално работното място Гърция може да насърчи включването на хората с увреждания с цел пълноценно участие в работната сила и конкретен принос за икономиката¹².

2.3. Германия

Дуалното обучение е централен компонент на германската образователна система и предлага широка гама от възможности за придобиване на квалификации за пазара на труда. Разнообразието от квалификации за професионално обучение в Германия предлага на хората със СОП добри възможности за участие⁶. Въпреки това, за да се гарантира истинско равенство на възможностите, са необходими целенасочени мерки, повишаване на осведомеността и подобрен достъп за включване в дуалната система. Хората с увреждания имат достъп до включване в обучение по същите професионални квалификации като всички останали, но на практика това често изисква допълнителни стъпки, за да се осигури реален достъп до участие.

Тенденциите на пазара на труда сочат, че разрастващи се сектори като ИТ, услуги и творчески професии предлагат добри перспективи за приобщаване¹⁰. Технологичните иновации и гъвкавите работни модели могат да се използват за премахване на бариерите пред включването.

Осигуряването на достъпни квалификации за професионално образование и обучение е от решаващо значение за насърчаване на социалното и икономическото участие на хората със СОП¹⁶. Достъпът за прием в дуална форма на обучение не само създава равни възможности, но също така може да помогне да се използва потенциалът на тази група и да се осигури включването им в обществото и икономиката. Съгласно Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания³, увреждането включва дългосрочни физически, умствени, интелектуални или сензорни увреждания, които във взаимодействие с бариери могат да възпрепятстват пълното, ефективно и равноправно участие в обществото.

Германският социален кодекс допълва това определение, като описва увреждането като ограничение за участие в социалния живот, което трябва да бъде компенсирано чрез мерки за рехабилитация¹⁵. Правната и политическата рамка дефинират основата за правата на хората с увреждания, особено по отношение на образованието и достъпа до заетост. Национални разпоредби като социалния кодекс и Законът за професионалното обучение задължават работодателите и образователните институции да създават условия за по-активно включване⁸.

Достъпността на професионалното образование и обучение е от решаващо значение, за да се даде възможност на хората с увреждания да участват на равни начала и успешно да придобият професионална квалификация. Това изисква специфични мерки за адаптиране и гъвкавост в областта на дизайна на учебната програма, използване на предимствата на технологиите и дейности за подкрепа.

Конкретни мерки за подпомагане на приобщаването, които са идентифицирани в Германия, са свързани с отчитане на индивидуалните особености. Идентифицирането на силните страни и ограниченията на хората с увреждания чрез изготвяне на профили на способностите и включването на експерти по рехабилитация може да подпомогне правилното насочване към програма за дуално обучение. Оценката на професии и програми за обучение, които са с облекчени или гъвкави условия на труд, е друга важна мярка. Изследването на ефектите от автоматизацията и цифровизацията върху изискванията към работната сила също биха могли да променят нормативните изисквания с цел осигуряване на достъпни работни места. Използването на държавни програми за финансиране и финансови стимули за работодателите са други работещи механизми за включване. Кариерното ориентиране, от своя страна, помага да се идентифицират възможности за стаж в подходящи сектори и професии¹⁷.

Добри практики, които са идентифицирани в страната, са свързани с гъвкавост по отношение на учебната програма, подбиране на професии с опростени изисквания и специални правила за провеждането на изпитите при облекчен режим. Финансовата подкрепа също е ключов фактор за засилване на приобщаването. Според Федералната агенция по заетостта¹⁴ за 2023 г. около 7% от всички стажанти в Германия са хора с увреждания. Специализираните центрове за професионално обучение (BBW) се грижат за около 15 000 учащи се със СОП всяка година, които са специално подготвени, за да отговорят на изискванията на пазара на труда.

По-висок процент на записване има във федералните провинции Северен Рейн-Вестфалия и Бавария, които прилагат редица програми за подкрепа. Според „Доклад за професионалното обучение за 2023 г.“ процентът на завършване на програми за квалификация на хора със СОП е около 65%, в сравнение с 80% за обучаващите се без увреждания. В специализираните центрове за професионално обучение степента на завършване е около 75%, което се дължи на адаптираните методи на преподаване и мерки за подкрепа. Хората с физически увреждания показват по-висок процент на завършване, отколкото учащите се с когнитивни или умствени увреждания.

Процентът на заетост на завършилите лица с увреждания е около 50%, при над 70% за завършилите без увреждания¹⁴. По-високи нива се регистрират в професиите с голямо търсене, като ИТ и здравни грижи. Завършилите центрове за професионално обучение постигат нива на заетост до 65%, тъй като тези институции работят тясно с компаниите.

3. Заключение

Хората с увреждания продължават да са изправени пред значителни предизвикателства в придобиването на квалификация и в прехода към пазара на труда. Всички участващи – образователни институции, компании, политици и общество, трябва да работят заедно, за да направят професионалното образование и света на труда по-приобщаващи⁷. Това изисква инвестиции, ангажираност и желание за премахване на бариерите. Интегрирането на хората със СОП чрез дуалното обучение е не само въпрос на справедливост, но и възможност за укрепване на многообразието и иновативната сила на обществото. Препоръките включват допълнителна методическа подкрепа и обучение на работодателите, които осигуряват работни места за практика, използване на помощни технологии и развитие на по-отворена среда за работа и обучение без ограничения.

БЕЛЕЖКИ

1. ЗАКОН ЗА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ, 2024, <https://lex.bg/laws/ldoc/2134673921> [посетено на 12.12.2024].
2. ЗАКОН ЗА ХОРАТА С УВРЕЖДЕНИЯ, 2024, <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137189213> [посетено на 03.01.2025].
3. КОНВЕНЦИЯ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАЦИИ ЗА ПРАВАТА НА ХОРАТА С УВРЕЖДЕНИЯ, 2006, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/united-nations-convention-rights-persons-disabilities_en [посетено на 17.02.2025].
4. НАРЕДБА № 1 ОТ 8 СЕПТЕМВРИ 2015 Г. ЗА УСЛОВИЯТА И РЕДА ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ОБУЧЕНИЕ ЧРЕЗ РАБОТА (ДУАЛНА СИСТЕМА НА ОБУЧЕНИЕ) <https://www.navet.government.bg/bg/media/naredba-dualno-obuchenie.pdf> [посетено на 10.12.2024].
5. НАЦИОНАЛЕН СТАТИСТИЧЕСКИ ИНСТИТУТ, www.nsi.bg [посетено на 13.02.2024].
6. ОФИЦИАЛНА ИНТЕРНЕТ СТРАНИЦА ЗА КВАЛИФИЦИРАНИ СПЕЦИАЛИСТИ В ГЕРМАНИЯ: <https://www.make-it-in-germany.com/en/study-vocational-training/training-in-germany/vocational/dual-system> [посетено на 28.11.2024]
7. ПРЕПОРЪКАТА НА СЪВЕТА НА ЕС ОТ 22 МАЙ 2017 ГОДИНА ОТНОСНО ЕВРОПЕЙСКАТА КВАЛИФИКАЦИОННА РАМКА ЗА УЧЕНЕ ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ЖИВОТ. <https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/ceead970-518f-11e7-a5ca-01aa75ed71a1/language-bg> [посетено на 03.12.2024].

8. СПИСЪК НА ПРИЗНАТИТЕ ПРОФЕСИИ ЗА ОБУЧЕНИЕ В ГЕРМАНИЯ, 2024 г. <https://www.bibb.de/dienst/publikationen/de/19757> [посетено на 12.01.2025].
9. DISABILITY OBSERVATORY. THE STUDENT POPULATION IN SPECIAL EDUCATION SCHOOLS, 2024. <http://paratiritirioanapirias.gr> [посетено на 30.11.2024].
10. GERMAN EDUCATION SERVER: <https://www.bildungsserver.de/berufsbildung-und-behinderung-werkstatt-fuer-behinderte-1050-de.html> [посетено на 10.12.2024].
11. LAW 4763/2020 ON VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING – REFERENCE TO THE GREEK LEGISLATION FOR VOCATIONAL EDUCATION AND THE ACCESS OF PERSONS WITH DISABILITIES TO TRAINING PROGRAMS, 2020. <https://www.gov.gr> [посетено на 01.02.2025].
12. ESAMEA. EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES 2023. <https://www.esamea.org>
13. SOUTH-EASTERN EUROPE JOURNAL OF ECONOMICS, 2021. Factors Influencing Job Seeking among Persons with Disabilities in Southeastern Europe. <https://asecu.gr/seeje/> [посетено на 10.11.2024].
14. STATISTICS FROM THE GERMAN FEDERAL EMPLOYMENT AGENCY: https://statistik.arbeitsagentur.de/DE/Statischer-Content/Statistiken/Themen-im-Fokus/Menschen-mit-Behinderungen/generische-Publikation/Arbeitsmarktsituation-schwerbehinderter-Menschen.pdf?__blob=publicationFile [посетено на 12.12.2024].
15. THE SGB IX, BOOK 9 OF THE GERMAN SOCIAL CODE--REFORMATORY APPROACH, INNOVATIONS, INITIAL IMPLEMENTATIONS, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12168152/> [посетено на 20.12.2024].
16. THE NEW VOCATIONAL TRAINING ACT (BERUFSBILDUNGSGESETZ – BBIG), GERMANY, 2019, https://www.bibb.de/dokumente/pdf/bmbf_The_new_Vocational_Training_Act.pdf [посетено на 14.01.2025].
17. OTS MASTER'S LEVEL PROJECTS & PAPERS. 11. https://digitalcommons.odu.edu/ots_masters_projects/11 [посетено на 01.02.2025].

ЛИТЕРАТУРА

- ВЛАДИМИРОВ, Ж., 2011. *Глобални предизвикателства пред малките и средни предприятия*, София, УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3215-2.
- НИКОВ, А., 1996. *Обучение и психично формиране на личността*, София, УИ „Стопанство“.

REFERENCES

- VLADIMIROV, Zh., 2011. Global challenges facing small and medium-sized enterprises, Sofia, Institute of Economics “St. Kliment Ohridski”. ISBN 978-954-07-3215-2.
- NIKOV, A., 1996. Education and psychological formation of the personality, Sofia, Institute of Economics.

OPPORTUNITIES FOR INCLUSION THROUGH DUAL TRAINING

Abstract. This article attempts to present the options for the integration of people with special educational needs in vocational education and training in Bulgaria, Germany and Greece through the dual system. It describes existing practices, challenges and opportunities for the inclusion of people with special educational needs in dual training for vocational qualifications.

Keywords: dual training; inclusion; accessibility

✉ **Dr. Silvia Toneva**

ORCID iD: 0009-0001-9671-087X
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria
E-mail: silviant@uni-sofia.bg